

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИЙ КОД ПАРКІВ М. ОДЕСИ

А. О. КАДУРІНА, кандидат архітектури

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Стаття присвячена вивченню символіки споруд в садах та парках Одеси з аналізом їхнього національного інформаційного коду. Було виявлено ряд парків, в яких присутні національні мотиви на рівні планування, декору споруд або озеленення.

Ключові слова: *парки, Одеса, символіка, інформаційний код, національні мотиви, інтернаціональний код.*

Постановка проблеми. В архітектурі та садово-парковому мистецтві Одеси з перших днів існування міста було засновано певний інтернаціональний код. Цьому сприяли реформи, які ввів перший градоначальник міста, герцог Емануїл Рішельє. Люди різних національностей в різні історичні епохи внесли значний внесок в створення парків в Одесі. То ж дуже важливо дослідити інтернаціональний код садів та парків Одеси на символічному рівні та виявити його особливості в різних парках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформацію щодо інтернаціональності населення Одеси можна знайти в книзі Патриції Герлігі [1]. Аналітичний розбір «зеленого каркасу» Одеси з містобудівної та трохи дендрологічної точки зору надано в статті О. Л. Моргун і О. А. Погорєлова [2]. Історичні довідки щодо парків міста та архітектурних об'єктів надано в путівниках по Одесі В. Коханського [3], Д. І. Вайнера [4], Л. А. Лисянського [5] в книгах В. О. Пілявського [6] та О. І. Губаря [7]. Аналіз знаків та символів в світовій практиці представлено в роботах: Міранди Брюс-Мітфорд [8], Марка О'Доннелла [9], Адріана Фрутігера [10] та Гозде Сазака [11]. Автором статті розібрано ряд одеських парків з точки зору символіки [12–15]. Але досліджень щодо символіки одеських парків стосовно виявлення національних мотивів в їхніх спорудах на сьогоднішній день ще не існує.

Методика досліджень. У науковому дослідженні використовуються історичний метод, методи аналогій, синтезу та аналізу, методи бібліографічних та натурних досліджень.

Метою дослідження є вивчення та розшифрування інтернаціонального коду парків Одеси. Для досягнення цієї мети були поставлені наступні **завдання**:

1. Виявити які народності проживали в Одесі та яку роль вони відігравали в житті міста.
2. Виявити парки в Одесі, в яких присутні національні мотиви та символи, проаналізувати які саме;

3. Вивчити символіку елементів парків на рівні: планування, декору споруд та озеленення;

4. Визначити головну ідею, яка поєднує всі парки Одеси.

Результати дослідження. Як торгове місто, Одеса завжди була інтернаціональним культурним центром. Парки міста увібрали в себе різні національні коди та втілюють ідею комунікації різних культур та народів.

Вже через кілька років після заснування Одеса стає найбільшим хлібним експортером. Окрім пшениці з Одеси відвозили: залізо, олію, сало яловиче, полотно, свічки сальні, шерсть овечу та інше. У свою чергу через Одеський порт до імперії потрапляли необхідні товари з Європи, Малої Азії, Північної Африки. Почали прибувати судна з багатьох країн і міст, привозили для продажу тканини, вина, айву, каву, лимонний сік, макарони, олію дерев'яну, мастику, горіхи, халву, тютюн, оцет і багато іншого. Герцог Рішельє приваблює до молодого міста закордонних інвесторів та талановитих фахівців. Іноземцям Рішельє надав можливість вести бізнес на пільгових умовах. В результаті одеситами поспішили стати безліч італійців, французів, євреїв, болгар, турків, греків, німців, англійців, іспанців. Таким чином, вже у перше десятиліття свого існування Одеса стає міжнародним, космополітичним, еkleктичним містом.

Вже в XIX столітті на гостей міста справляло незабутнє враження вроджений космополітизм мешканців. У школах навчалися діти грецького, єврейського, вірменського, російського, словенського, молдавського, німецького, французького, італійського походження. В Одесі мирно сусідили храми різних конфесій, у театрах йшли вистави російською, польською, італійською, німецькою мовами [1].

Перші згадки про озеленення міської території пов'язані з діяльністю одного із засновників міста Йосипа де Рібаса та його брата Фелікса. На ділянках, придбаних де Рібасом у центрі міста, створюється перший у Одесі Міський сад (рис. 1). Саджанці для нього були надіслані графом Потоцьким із Софіївського парку [2]. Другий парк, який з'являється в Одесі, Дюківський парк, – це колишня дача герцога де Рішельє. У 1803 Рішельє став градоначальником, а з 1805 по 1814 генерал-губернатором Одеси. За ці роки населення Одеси збільшилося вчетверо – у місті проживало 35 тисяч мешканців.

Рішельє завіз із Відня саджанці акацій і безкоштовно роздавав їх кожному, хто обіцяв посадити дерева та доглядати їх. Майбутній Дюківський парк був розбитий за розпорядженням де Рішельє в 1810 році і називався тоді Градоначальницькою дачею (рис. 2). Мاستок з парком розташовувався на трьох рівнях. Нижній рівень був представлений господарською, гостьовою зоною та двома ставками. На верхніх рівнях розташовувалися фонтан, ротонда, а також резиденція Рішельє. Назва парку послідовно змінювалася так: Рішельєвський сад (1814), Міський (Дюківський) сад (1834), Дюківський парк (1866), парк «Перемоги» (1949) і знову Дюківський парк (1995).

Рис. 1. Міський сад. ХІХ ст.

**Рис. 2. Градоначальницька дача.
Поч. ХІХ ст.**

Рис. 3. Українські мотиви у павільйоні текстилю та різних товарів у Дюківському парку. Архітектори: Г.В. Топуз, В.В. Мусаров, Т.С. Шарнопільський та М.А. Шліфер, 1950-ті роки.

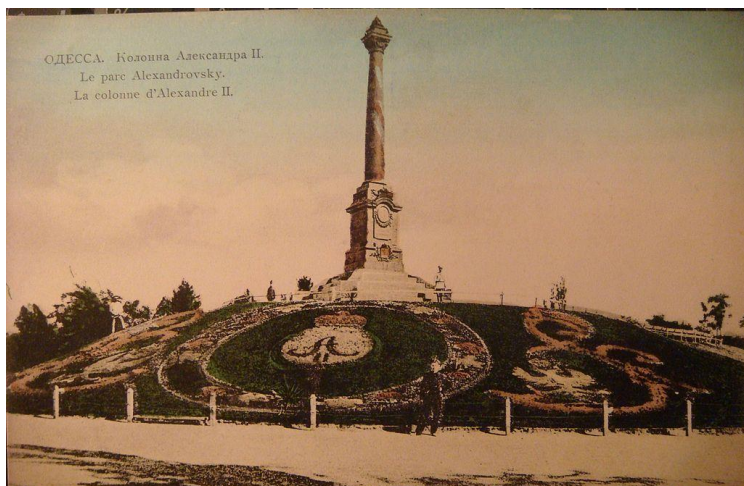

Рис. 4. Слов'янські символи в шапці Мономаха на Олександрівській колоні в парку ім. Т.Г. Шевченка, Арх. О. К. Бруні, скульп. М. І. Барінов, 1891 р.

Більша частина споруд, які збереглися сьогодні – це комплекс павільйонів Сільськогосподарської виставки 1950-х років, що розташовується на центральній осі парку, на 2-му та 3-му ярусах. Перед нами розкривається чудова панорама парку з яскраво вираженою архітектурною домінантою – «Павільйоном текстилю та різних товарів» (рис. 1). На фризі, що опоясує

будівлю, ми бачимо барельєфну композицію з українськими мотивами. Ці глечики із рослинними візерунками, які називаються «куманці», символізують процвітання. Куманець ніс символіку збереження, заощадження та достатку. На задньому плані глечиків зображені рушники з ромбами, що представляють життєдайну силу матінки-землі (рис. 3). Сам рушник, знаковий символ української культури, ніс важливе обрядове значення. Він уособлював людський шлях, зв'язок і єдність людей, виступаючи своєрідним оберегом і водночас символом щастя і достатку. Загалом композиція на фризі уособлювала ідею здоров'я, довголіття та довгого щасливого життя в достатку [12].

В 1840 році за проектом архітектора Ф.К. Боффо було створено Кріпосний парк на місці фортеці та карантину, які існували тут на початку ХІХ століття. Проте це місце було дуже криміногенним та потребувало вдосконалень. То ж після відвідування Одеси Олександром ІІ в 1875 році за його наказом тут було засновано парк, названий на його честь [4, 5]. Імператором було посаджено перше дерево, дуб, – символ сили, пошани та благородства. З часом дуб був обнесений ажурною огорожею. В 1920-х роках Олександрівський парк було перейменовано на парк імені Т. Г. Шевченка. В парку існують два головні об'єкти, які несуть в собі національну символіку: Олександрівська колона та Ланжеронівська арка. Олександрівська колона була створена в 1891 році, поруч з дубом, на залишках Андріївського бастиону (земляному кріпосному валу) Хаджибейської фортеці. На її верхівці ми можемо побачити старовинний слов'янський символ – шапку Володимира Мономаха. Володимир ІІ Всеволодович Мономах правив у 1113–1125 роках, як великий князь Київський. В медальйонах на ній можна побачити візантійської квітки «крін», яка несла ідею народження сонця та вічного оновлення природи. Також в декорі шапки В. Мономаха ми можемо побачити слов'янський символ – зірку Велеса. Цей знак символізував зародження всього живого. Він уявляв шести-кінцеву зірку, яка складалася з сплетіння двох трикутників, – символ єдності чоловічого та жіночого начал. Верх шапки вінчав православний християнський хрест, несучий ідею віри. В цілому, шапка Володимира Мономаха символізувала зв'язок між поколіннями та спадкоємність (рис. 4) [13].

Другий не менш цікавий об'єкт парку ім. Т. Г. Шевченка – це Ланжеронівська арка. Цей об'єкт був створений в 1830 році архітектором Францом Боффо, як парадні ворота, розташовані при в'їзді на дачу графа О.Ф. Ланжерона. Дача служила місцем культурного дозвілля городян. На її території влаштовувалися гуляння, збиралися люди різних національностей. Тут відпочивали, співали пісні, пригощалися стравами різних національних кухонь світу, вели цікаві бесіди [3].

Саме ця арка першою «зустрічала» гостей, а тому несла важливе інформаційне навантаження з погляду символіки, оповідаючи про дії та характер власника дачі, француза за походженням, Людовіка Олександра Андро (рис. 5). Отже і декор арки включає в себе характерні європейські, французькі мотиви. Простір між двома центральними арками споруди фланкують скульптурні композиції з амурів (путті). Вважалося, що вони

оберігають власника будинку за життя, а після смерті супроводжують його душу на небо.

Рис. 5. Французькі мотиви в Ланжеронівській арці в парку ім. Т. Г. Шевченка. Арх. Ф.К. Боффо, 1830-ті роки.

Рис. 6. Французькі мотиви в Пале Роялі в Одесі. Торгівельні ряди Пале-Рояля в Одесі. Арх. Г.І. Торрічеллі. 1842 р.; Статуя Ерота та Психеї. Скульптор Б. Едуардс, 1900 р.

Фігури ангелів на арці дачі графа Ланжерона постають з пальмовими або лавровими гілками в одній руці і факелом, що горить, в іншій руці. Смолоскип - класичний атрибут Амура (Купідона). Палаючий смолоскип уособлював вогонь життя і любові, оскільки полум'я (чоловічий початок) з'являлося з дерева (жіночого початку). Смолоскип міг бути носієм певних якостей, властивих власнику дачі. Він символізував світло правди, істину та справедливість, високий рівень інтелекту та натхнення. Амури над двома великими центральними арками тримають різні гілки: один – пальмову, другий – лаврову. Пальмові гілки в руці амура поділяють сонячну символіку. Через те, що пальма ніколи не скидає листя, з давніх часів вона несла переможне світло перемоги. Лаврові гілки виступають символом слави, миру та перемоги [8]. Це характеризувало графа О.Ф. Ланжерона, як гідну, хоробру людину, що прославилася в битвах [14].

Французькі мотиви ми можемо побачити ще в одному невеличкому саду в Одесі – в Пале Роялі (рис. 6). У 1841 – 1843 рр. за проектом архітектора Г. І. Торрічеллі, під керівництвом арх. К. О. Далакви були побудовані торговельні ряди Пале-Рояля [6]. Було створено великий двір і розбитий сад,

авторство дизайну якого приписується графині Є.К. Воронцової. Прообразом одеського Пале Рояля послужив Пале Рояль у Парижі. «Внутрішня площа перетинається перехресними від кута в кут, доріжками, обсадженими різними деревами, чагарниками, з довгастими клумбами, усіяними резедою та іншими квітами. Коли дерева розростуться і дадуть тінь, ці переходи будуть дуже приємні. Екіпажі не виїжджають туди; для відвідувачів влаштовані чотири входи...» [7]. Таке перехрещення алей у французів називається етуаль та символізує сонячний захист [10]. Головним естетичним акцентом Пале Роялю стала статуя Ерота та Психеї, створена скульптором Б. Едуардсом в 1900 році (рис. 6). Вона втілює ідею сильної, невмираючої, романтичної, еротичної та всеперемагаючої любові.

XXI століття принесло Одесі створення ще двох парків за національними мотивами. Це: Стамбульський та Грецький парки, розташовані під Приморським бульваром. Після створення Потьомкінських сходів в 1870-х роках почалося планове озеленення означених схилів. Тоді їх ще називали нижньою частиною Миколаївського бульвару, а після революції територія під бульваром називалася: Піонерський парк, Місячний парк та Матроський сад [5].

Стамбульський парк розташований на терасах. З кожної тераси відкривається новий вид. Парк був запроектований ландшафтними дизайнерами Дінчер Сіврі та Еміне Атаоглу в 2017 році. Головними турецькими символами в ньому є червоні тюльпани, які ми можемо побачити в квітковому візерунковому партері. Квітка тюльпана у турків уособлює ідею любові та дружби. Отже в Туреччині існує гарна традиція дарувати її тому, кому бажаєш щастя. Форма квітки нагадує головний убір турків «туліпе». Таку назву надавали квітці європейці, які гостювали в Туреччині. То ж червоні тюльпани в партерах Стамбульського парку – це символ любові та визнання побратимства. Саме такий стилізований тюльпан ми бачимо також між назвами двох міст-побратимів: Одеси та Стамбула.

Один з найвідоміших турецьких оберегів від нещастя та заздрощів – Назар. Круглі клумби у вигляді оберегу Назар розташовані в Стамбульському парку трійками. Три – це число духовності, божественної присутності та захисту. Ці клумби виступають своєрідними оберегами Стамбульського парку [11]. А абстрактна скульптура символізує взаємозв'язок двох міст побратимів, Одеси та Стамбулу а також перетин двох культур: Сходу та Заходу (рис. 7) [15].

З іншого боку від Потьомкінських сходів розташований Грецький парк, який було запроектовано будівельною компанією «Гефест» в 2018 році. Головною перлиною парку є фонтан «Початок початків», створений скульптором М. Ревою. В місті за ним закріпилася назва «дволикий Янус», бо він саме так і виглядає. Але насправді автор заклав зовсім іншу думку в основу ідеї фонтану. Це тема створення світу, чоловік та жінка зі світовим деревом між їхніми обличчями, а спадаючі струмені води символізують 7 джерел життя.

Рис. 7. Турецькі символи в Стамбульському парку. Ландшафтні дизайнери: Дінчер Сіврі та Еміне Атаоглу. 2017 р.

Рис. 8. Грецькі мотиви в Грецькому парку. Будівельна компанія «Гефест». Пантелеймон Бумбурас, 2018 р. Фонтан «Початок початків». Скульптор М. Рева, 2018 р.

Саме грецькими символами виступають кори біля сходів, які уособлюють жіночність. А їхня архаїчна посмішка несе ідею гармонії та стриманої радості життя (рис. 8) [8, 9].

Висновки. 1. В XIX – поч. XX ст. в Одесі проживали люди різних національностей: українці, руські, білоруси, італійці, французи, євреї, болгар, вірмени, поляки, турки, греки, німці, англійців, іспанці та ін. Цьому сприяли пільгові умови щодо ведення бізнесу та торгівлі.

2. В парках Одеси можна побачити символи наступних національностей: Дюківський парк – українські національні мотиви, парк Шевченко – старослов'янські та французькі символи, Пале Рояль – французькі мотиви, Стамбульський парк – турецькі символи, Грецький парк – грецькі мотиви та символи.

3. Національні знаки та символи можна дослідити в наступних елементах парків:

- Глечики та рушники з ромбами в декорі павільйону Текстилю та різних товарів в Дюківському парку – український символ збереження, заощадження, щастя, достатку та процвітання;

- В парку ім. Т. Г. Шевченка шапка Володимира Мономаха на верхівці Олександрівської колони – слов'янський символ спадкоємності, віри, оновлення світу;

- Ланжеронівська арка в парку ім. Т.Г. Шевченка – французькі мотиви в архітектурному декорі: ангели – символ благословення та любові, смолоскипи - світло правди та істини, пальмове листя – символ перемоги, лаврове листя – символ слави;

- Планувальна схема Пале-Роялю – французький елемент етуаль, символ сонця; скульптура «Амур та Психея» в Пале-Роялі – символ любові та відданості;

- Турецькі символи в Стамбульському парку: червоні тюльпани в партерах – символ любові та визнання побратимства між Одесою та Стамбулом; клумби з зображенням оберегу Назару – символ захисту; мала форма – символ єднання Сходу та Заходу, різних культур та народів;

- Фонтан «Початок початків» в Грецькому парку – символ створення світу; скульптури кор з архаїчною посмішкою – грецький символ гармонії, та стриманої радості життя.

4. Головна ідея, закладена в основу парків Одеси – це єднання різних культур та народів.

То ж окрім рекреаційної та розважальної функції, парки Одеси виконують дуже важливу культурологічну роль, поєднуючи всі садово-паркові комплекси міста в єдиний інтернаціональний код та ознайомлюючи відвідувачів садів та парків міста з культурою та символами різних народів світу.

Література:

1. Herlihy P. *Odessa Recollected: The Port and the People* (Ukrainian Studies), Academic Studies Press, 2019. 256 p.
2. Моргун Е. Л., Погорелов О. А. К вопросу формирования «зеленого каркаса» г. Одессы (исторические аспекты). *Проблеми теорії та історії архітектури України: Зб. наук. праць АХІ ОДАБА*. 2015. № 15. С. 145–152.
3. Коханский В. Одесса и ея окрестности. Полный иллюстрированный путеводитель и справочная книга. 3-е изд. Одесса: типография Л. Нитче, 1892. 202 с.
4. Вайнер Д. И. Одесса. Иллюстрированный путеводитель. – Одесса: Коммерческая типография Б.Сапожникова, 1900. 97 с.
5. Вся Одесса. Адресная и справочная книга на 1908 г. – Одесса: Изд. и ред. Л. А. Лисянский, 1908. 682 с.
6. Пилявский В. А. Здания, сооружения, памятники Одессы и их зодчие. Справочник. – Одесса: Изд-во «Optimum», 2010. 276 с.
7. Губарь О.И. Одесса: Пале-Рояль. Иллюстр. альбом. – Одесса, 2005. 92 с.
8. Miranda Bruce-Mitford. *Signs & Symbols. An Illustrated Guide to Their Origins and Meanings*, Dorling Kindersley, 2019. 352 p.
9. O'Donnell M., Airey R., Craze R. *Illustrated Encyclopedia of Signs, Symbols & Dream Interpretation*, Lorenz Books; Illustrated edition, 2022. 512 p.

10. Frutiger A. Signs and Symbols. Their Design and Meaning / translated by Andrew Bluhm, 1928. 360 p.
11. Sazak G. Turkish Symbols. Reflections of Hun Period Turkish Motifs and Symbols in Art and Life, Istanbul University Press. 2022. 283 p.
12. Кадуріна А. О., Назарчук Ю. С. Символіка споруд Дюківського парку в Одесі. Наслідок сільськогосподарської виставки 1950-х гг. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2020. Вип. 97, Ч. 1. С. 181–190.
13. Кадуріна А. О. Символіка Олександрівської колонії у парку імені Т.Г. Шевченка в Одесі. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2021. Вип. 98. Ч. 1. С. 230–239.
14. Kadurina A. O., Morgun E. L., Shalamova K. I. The symbolic of Langeron arch in Alexandrovsky park (T.G. Shevchenko park) in Odessa. *Проблеми теорії та історії архітектури України: Зб. наук. праць АХІ ОДАБА*. 2021. Вип. 21. С. 105–114.
15. Кадуріна А. О. Символіка Стамбульського парку в Одесі. Схід та Захід. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2023. Вип. 102. Ч. 1. С. 116–126.

References:

1. Herlihy, P. (2019). *Odessa Recollected: The Port and the People (Ukrainian Studies)*, Academic Studies Press, 2019. 256 p.
2. Morgun, E. L., Pogorelov, O. A. (2015). On the question of the formation of the "green frame" of Odessa (historical aspects). *Problems of the theory and history of architecture of Ukraine*, 2015. no. 15, pp. 145–152. (in Russian).
3. Kokhansky, V. (1892). *Odessa and its environs. Complete illustrated guide and reference book*. Odessa: printing house L. Nitche, 1892. 202 p. (in Russian).
4. Weiner, D. I. (1900). *Odessa. Illustrated guide*. Odessa: B. Sapozhnikov Commercial Printing House, 1900. 97 p. (in Russian).
5. Lysyansky, L. A. (1908). *All Odessa. Address and reference book for 1908*. Odessa: Ed. and ed. L. A. Lisyansky, 1908. 682 p. (in Russian).
6. Pylyavsky, V. A. (2010). *Buildings, structures, monuments of Odessa and their architects. Directory*. Odessa: Optimum Publishing House, 2010. 276 p. (in Russian).
7. Gubar, O. I. (2005). *Odessa: Palais Royal. Illustration album*. Odessa, 2005. 92 p. (in Russian).
8. Bruce-Mitford, M. (2019). *Signs & Symbols. An Illustrated Guide to Their Origins and Meanings*, Dorling Kindersley, 2019. 352 p. (in English).
9. O'Donnell, M., Airey, R., Craze, R. (2022). *Illustrated Encyclopedia of Signs, Symbols & Dream Interpretation*, Lorenz Books; Illustrated edition, 2022. 512 p.
10. Frutiger, A. (1928). *Signs and Symbols. Their Design and Meaning / translated by Andrew Bluhm, 1928*. 360 p.
11. Sazak, G. (2022). *Turkish Symbols. Reflections of Hun Period Turkish Motifs and Symbols in Art and Life*, Istanbul University Press. 2022. 283 p. (in English).
12. Kadurina, A. O., Nazarchuk, Yu. S. (2020). The symbolism of the buildings of Dyukiv Park in Odessa. The heritage of the agricultural exhibition of the 1950s. *Collection of scientific works of the Uman National University of Horticulture*, 2020, no. 97, part 1, pp. 181–190. (in Russian).

13. Kadurina, A. O. (2021). Symbolism of the Alexander Column in the park named after T.G. Shevchenko in Odessa. *Collection of scientific works of the Uman National University of Horticulture*, 2021, no. 98, part 1, pp. 230–239. (in Ukrainian).

14. Kadurina, A. O., Morgun, E. L., Shalamova, K. I. (2021). The symbolic of Langeron arch in Alexandrovsky park (T. G. Shevchenko park) in Odessa. *Problems of theory and history of Ukrainian architecture*, 2021, no. 21, pp. 105–114.

15. Kadurina, A. O. (2023). Symbolism of the Istanbul Park in Odessa. East and West. *Collection of scientific works of the Uman National University of Horticulture*, 2023. no. 102, part 1. pp. 116–126. (in Ukrainian).

Annotation

Kadurina A. O.

International code of Odessa parks

In the XIX – the beginning 20th century people of different nationalities lived in Odessa: Ukrainians, Russians, Belarusians, Italians, French, Jews, Bulgarians, Armenians, Poles, Turks, Greeks, Germans, Englishmen, Spaniards, etc. This was facilitated by favorable conditions for doing business and trade. The main goal of the research is to study and decipher the international code of Odessa parks. The scientific research uses the historical method, methods of analogies, synthesis and analysis, methods of bibliographic and natural research.

The symbolic motifs of the various national information codes can be explored in the following elements of the parks. So jugs and towels with rhombuses in the decoration of the Textiles pavilion and various goods in Dyukiv Park are a Ukrainian symbol of preservation, savings, happiness, abundance and prosperity. In the park named after T. G. Shevchenko cap of Volodymyr Monomakh at the top of Oleksandrivska Column acts as a Slavic symbol of continuity, faith, and renewal of the world. Lanzheronivska arch in the park named after T. G. Shevchenko reflects French motifs in the architectural decor: angels are a symbol of blessing and love, torches are the light of truth and truth, palm leaves are a symbol of victory, and laurel leaves are a symbol of glory. The planning scheme of the Palais Royal imitates the French element étoile, the symbol of the sun. The sculpture "Cupid and Psyche" in the Palais-Royal stands as a symbol of love and devotion. Turkish symbols in the Istanbul Park are red tulips in the parterres - this is a symbol of love and recognition of the brotherhood between Odessa and Istanbul. Flowerbeds with the image of the amulet of Nazar are a symbol of protection, and the small form is a symbol of the unity of East and West, different cultures and peoples. The Fountain of Beginnings in Greek Park represents the idea of the creation of the world. Sculptures of corses with an archaic smile are a Greek symbol of harmony and restrained joy of life. The main idea underlying the Odessa parks is the unity of different cultures and peoples.

Key words. *parks, Odessa, symbolism, information code, national motifs, international code.*